

УДК 378.011.051:57

Марія БІЛЯНСЬКА, Ольга ЯРОШЕНКО

м. Київ

mary_skiba@ukr.net, yaroshenko_o@ukr.net

КОМПОНЕНТИ ТА РІВНІ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано підходи до тлумачення поняття «готовність до еколого-педагогічної діяльності», уточнено поняття «готовність майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності». Готовність характеризується як результат і показник якості підготовки, що перевіряється у практичній діяльності вчителя. Включає систему знань, умінь і навичок, сформованість мотивів, цінностей, сукупність емоційно-вольових рис особистості, спрямованих на успішну організацію екологічної діяльності з учнями. Розглядаються компоненти – мотиваційний, ціннісний, змістовий, діяльнісний та емоційно-вольовий. Схарактеризовано рівні готовності та критерії їх визначення.

Ключові слова: еколого-педагогічна діяльність, готовність, майбутні учителі біології, компоненти готовності, рівні готовності.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в епоху прогресивних технологій, що сприяють задоволенню зростаючих людських потреб, погіршується екологічний стан довкілля. Зокрема, невпинно скорочується кількість незайманих територій, площі лісових насаджень, натомість зростає кількість зникаючих видів живих організмів. Ця проблема для нас не нова, однак незважаючи на значну увагу до неї, залишається невирішеною.

У зв'язку з цим зростає увага до екологічної освіти і виховання школярів і молоді, та й взагалі екологічного просвітництва усіх верств населення. Однак здебільшого увага приділяється саме теоретичній екологічній підготовці. Як наслідок, майбутні учителі недостатньо підготовлені до еколого-педагогічної діяльності у школі. Готовність до еколого-педагогічної діяльності є складовою екологічної компетентності, формування якої розглядається як мета екологічної підготовки студентів. Підготовка виступає засобом формування готовності до педагогічної діяльності, а готовність – результатом і показником якості підготовки, що перевіряється у практичній діяльності вчителя.

Отже, еколого-педагогічна компетентність майбутнього вчителя біології – це результат еколого-педагогічної підготовки, що полягає в здатності і готовності до самостійної організації еколого-педагогічної діяльності зі школярами в процесі навчання біології на основі сформованих знань, умінь і навичок, позитивних мотивів, морально-особистісних якостей. Еколого-педагогічні компетенції майбутнього учи-

теля біології – це знання і уміння, цінності, мотиви і моральні якості, необхідні для організації еколого-педагогічної діяльності у ЗНЗ [11].

Проблему готовності до еколого-педагогічної діяльності досліджували І. М. Божьєволіна (студентів класичного університету) [2], С. В. Алексєєв (у системі післядипломної освіти) [1], С. С. Кашлев (суб'єктність педагога в еколого-педагогічній діяльності) [5] та ін. Однак не дослідженою залишається проблема підготовки майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності в ЗНЗ.

Мета статті – проаналізувати підходи науковців до трактування поняття готовність до еколого-педагогічної діяльності, уточнити поняття «готовність майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності», визначити компоненти, рівні готовності та критерії їх визначення.

Розглянемо тлумачення поняття готовності до певного виду діяльності та її компоненти. С. Д. Максименко і О. М. Пелех трактують готовність до того чи іншого виду діяльності як «... цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови» [7, 70].

Досліджуючи готовність до педагогічної діяльності, А. А. Деркач розглядає її як цілісний прояв властивостей особистості, що включає сукупність накопиченої інформації, відносин, поведінки, яка надає індивіду можливість ефективно виконувати свої функції. Науковець виділяє три компоненти готовності – мотиваційний, емоційний, пізнавальний [3].

Н. А. Прибора трактує готовність студентів до використання хімічного експерименту в загальноосвітніх навчальних закладах як інтегровану особистісну характеристику майбутніх учителів, що виявляється в стійкому бажанні систематично використовувати хімічний експеримент, прагненні до постійного вдосконалення експериментальних умінь, ґрунтовному оволодінні методикою і технікою хімічного експерименту. Дослідниця характеризує мотиваційний, змістовий і процесуальний компоненти [10].

Розглянемо підходи до тлумачення готовності до еколого-педагогічної діяльності. Еколого-професійну готовність майбутніх учителів А. Є. Тіхонова характеризує як сукупність еколого-професійних знань, умінь і навичок, отриманих студентами під час навчання в педагогічному навчальному закладі. Науковець виокремлює соціальну готовність – формування знань про актуальність екологічної освіти та переконань в необхідності її реалізації в практиці роботи школи; спеціальну готовність – екологізацію змісту усіх навчальних дисциплін; психолого-педагогічну і методичну – формування методичних знань, умінь і навичок, що позитивно впливають на підготовку студентів до екологічної освіти учнів [12].

Еколого-педагогічну готовність І. М. Божьеволіна тлумачить як сформованість еколого-педагогічних знань і вмінь, здатність володіти комплексом еколого-педагогічних технологій, спрямованих на ефективну організацію екологічної освіти і виховання школярів, що сприяють формуванню у них екологічної культури [2, 66].

С. С. Кашлев готовністю педагога до еколого-педагогічної діяльності вважає наявність професійно-педагогічних знань і умінь, розуміння структури педагогічних дій, операцій і постійної спрямованості свідомості на їх виконання (установка на усвідомлення педагогічних цілей і задач, моделі поведінки з їх виконання, визначення умов, засобів, технологій еколого-педагогічної діяльності, оцінка можливостей і одержаних результатів) [5, 22].

Компонентами готовності до еколого-педагогічної діяльності С. С. Кашлев вважає мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний або операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий [5, 22]; С. В. Алексеев – мотиваційний (професійна спрямованість на навчальну роботу екологічного характеру, ціннісно-емоційне ставлення до навколишнього середовища), змістовий (психолого-педагогічні, еколого-правові, біологічні й

екологічні знання), операційний або діяльнісний (уміння і навички практично спрямованої еколого-педагогічної діяльності та її оцінка, ініціатива і творчість у діяльності) [1].

Готовність майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності розуміємо як особистісну характеристику, що включає систему знань, умінь і навичок, сформованість мотивів і ціннісного ставлення до довкілля, сукупність емоційно-вольових рис особистості, спрямованих на успішну організацію екологічної діяльності зі школярами. Компонентами готовності майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності вважаємо мотиваційний, ціннісний, змістовий, діяльнісний та емоційно-вольовий.

Готовність майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності тісно пов'язана з **мотивацією** – сукупністю стимулів, що спонукають педагога здійснювати різні форми екологічної діяльності зі школярами. Мотиви еколого-педагогічної діяльності виникають тоді, коли є певні потреби і стимули для такого виду діяльності. Разом з цим виникає необхідність формування у студентів інтересу до екологічних проблем, а також потреби збереження навколишнього середовища.

А. К. Маркова виокремлює дві групи мотивів: пізнавальні, що пов'язані зі змістом навчальної діяльності і процесом її виконання, та соціальні, обумовлені взаємовідносинами з членами колективу, викладачами [8]. Л. І. Карташова характеризує світоглядні, пізнавальні, мотиви обов'язку, престижу, вимушеності [4]. У студентів з'являються професійні (застосування одержаних знань у майбутній професійній діяльності, здобуття якісної підготовки до майбутньої професійної діяльності) і меркантильні (навчатись заради отримання стипендії, складання заліку чи іспиту, заради високих балів) мотиви та мотиви творчої самореалізації.

З мотивами тісно пов'язані **цінності** – матеріальні, наука і мистецтво, моральність (чуйність, турботливість, добро і зло), навчання, здоров'я (фізичне і психічне), ставлення до самого себе, оточення (повага з боку товаришів, колег, однокурсників), розвиток і самовдосконалення, раціоналізм (вміння приймати обдумані і виважені рішення), професіоналізм. Для формування готовності студентів до еколого-педагогічної діяльності мають значення цінності, що характеризують ставлення до довкілля – природа і її краса, збереження довкілля, життя

як цінність, ставлення до живого, природа як джерело матеріальних благ.

Екологічні знання, педагогічні і методичні (знання про зміст еколого-педагогічної діяльності, її види, методи, засоби, форми) складають **змістовий** компонент.

Діяльнісний компонент готовності студентів до еколого-педагогічної діяльності передбачає формування вмінь з її організації – *пізнавальних, проєктивних, конструктивних, дослідницьких (натуралістичних), організаторських, комунікативних, оцінювально-рефлексивних, спеціальних творчих, умінь дотримуватися правил поведінки в природі.*

Емоційно-вольовий компонент готовності розглядаємо як сформованість вольових якостей (наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, терплячість, самостійність) та позитивних емоцій (задоволення, активність, захоплення, зацікавленість, допитливість) від організації екологічної діяльності в школі.

Для характеристики готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності у наукових дослідженнях визначено *рівні її сформованості* – високий, достатній, середній [9, 94]; елементарний репродуктивний, продуктивний, творчий [10]. Специфічною характеристикою педагогічної діяльності Н. В. Кузьміна вважає її продуктивність і виокремлює п'ять рівнів продуктивності педагогічної діяльності: мінімальний (репродуктивний), низький (адаптивний), середній (локально-моделюючий), високий (системно-моделюючий знання), вищий (системно-моделюючий діяльність і поведінку) [6, 13].

Спираючись на наукові дослідження, ми виокремили три рівні готовності майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності: початковий (елементарний), середній (репродуктивно-продуктивний), високий (творчий).

Рівні сформованості готовності до будь-якої діяльності визначають за допомогою якісно-кількісних характеристик, що ґрунтуються на визначенні критеріїв їх оцінки. Відповідно нами розроблені критерії і показники оцінювання рівня готовності майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності за компонентами:

- мотиваційний – наявність потреби у підвищенні рівня екологічних і методичних знань, інтерес до еколого-педагогічної діяльності, мотиви участі в екологічній діяльності, мотиви організації еколого-педагогічної діяльності;

- ціннісний – наявність екологічних цінностей;
- змістовий – обсяг і повнота методичних, педагогічних знань;
- діяльнісний – рівень сформованості умінь еколого-педагогічної діяльності, досвід участі в заходах екологічного спрямування;
- емоційно-вольовий – переважання позитивних емоцій від участі в екологічній діяльності та від організації екологічної діяльності в школі під час проходження педагогічної практики, прояв вольових якостей.

Готовність майбутніх учителів біології до організації еколого-педагогічної діяльності в ЗНЗ відповідно до розроблених нами рівнів характеризується великою кількістю ознак. Оскільки повне їх використання у процесі дослідження зумовить труднощі в обчисленні результатів експерименту та визначенні рівнів готовності, для кожного з компонентів готовності нами було визначено по одному найбільш суттєвому критерію.

Так, критерієм оцінювання мотиваційного компонента готовності обрали усвідомлення необхідності систематичної організації і проведення екологічної діяльності, ціннісного – цінності ставлення до довкілля. Основним у визначенні рівня сформованості змістового компонента було визначено володіння ґрунтовними знаннями з методики організації і проведення еколого-педагогічної діяльності; діяльнісного – уміння організації і проведення заходів екологічного спрямування та екологічної діяльності на уроках біології, в позаурочній і позакласній роботі; емоційно-вольового – позитивні емоції від організації екологічної діяльності. Кількісними характеристиками рівня готовності майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності у ЗНЗ обрано коефіцієнти сформованості кожного з компонентів.

Для педагогічного експерименту були розроблені карти спостереження по кожному з вказаних компонентів. Карти заповнювали викладачі ВНЗ під час занять з дисциплін еколого-педагогічного спрямування та педагогічної практики. Прояви майбутніми вчителями вмінь з організації екологічної діяльності у ЗНЗ оцінювали трьома балами – «0 балів», якщо мотиви, вміння, цінності практично не сформовані, «1 бал» – за нерегулярних проявів зазначених показників, «2 бали», якщо вказані у карті показники студенти проявляли систематично.

Перший рівень – початковий (елементарний):

- екологічні та методичні знання студента є фрагментарними, несистемними; здатний відтворювати їх на репродуктивному рівні; не вміє застосовувати знання для практичної діяльності; розуміння екологічних проблем є поверховим;
- відсутня потреба у підвищенні рівня екологічних і методичних знань; студент не проявляє інтересу до еколого-педагогічної діяльності або він є епізодичним, заперечує її необхідність; мотиви участі в екологічній діяльності меркантильні (для одержання заліку чи задля оцінки, стипендії); престижу (бажання зайняти певну позицію в колективі, отримати схвалення від оточуючих, завоювати в них авторитет), пізнавальні мотиви та мотиви самореалізації з'являються епізодично (інтерес до змісту і процесу еколого-педагогічної діяльності, потреба у враженнях, бажання реалізувати творчі наміри); нестійка потреба в екологічній діяльності і самореалізації з розв'язання екологічних проблем;
- екологічні цінності сприймаються як другорядні;
- уміння еколого-педагогічної діяльності є фрагментарними; досвід участі в екологічній діяльності або відсутній, або характерна пасивна, епізодична участь під контролем викладача; не проявляє творчості, діє за шаблоном; відсутні вміння планувати і прогнозувати еколого-педагогічну діяльність;
- епізодична участь в екологічній діяльності не викликає позитивних емоцій; епізодично проявляються такі вольові якості як допитливість, ініціативність, терплячість.

Другий рівень – середній (репродуктивно-продуктивний):

- студент засвоїв теоретичні екологічні та методичні знання, здатний їх відтворювати, проте є деякі труднощі у застосуванні знань; студент проявляє інтерес до вивчення дисциплін еколого-педагогічного спрямування;
- потреба у підвищенні рівня екологічних і методичних знань ще не сформована у повній мірі; екологічна діяльність мотивується пізнавальними (отримати задоволення від процесу навчання, підвищити рівень методичних знань), самореалізації (бажання самоствердитись, бути лідером), епізодично проявляються професійні (інтерес до змісту і процесу еколого-педагогічної діяльності) та світоглядні мотиви (бажання розширити

свій кругозір; інтерес до проблеми взаємовідносин людини і природи);

- екологічні цінності займають важливі позиції, проте не сприймаються як найголовніші;
- студент уміє застосовувати стандартні методи, форми організації еколого-педагогічної діяльності; участь в екологічній діяльності систематична, однак рівень самостійності та ініціативи незначний; недостатньо сформовані вміння організовувати і планувати еколого-педагогічну діяльність; діяльність епізодично має творчий характер; уміння планувати і прогнозувати еколого-педагогічну діяльність сформована недостатньо;
- еколого-педагогічна діяльність викликає позитивні емоції (захоплення роботою, активність), сформовані такі вольові якості як почуття обов'язку і відповідальності, допитливість, ініціативність, терплячість, проте вони не завжди проявляються у повній мірі.

Третій рівень – високий (творчий):

- екологічні та методичні знання студента є глибокими та усвідомленими, здатний застосовувати їх у нестандартних ситуаціях для розв'язання творчих завдань; розуміє суть навчального матеріалу, вільно оперує термінами та поняттями, уміє самостійно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; студент проявляє стійкий інтерес до вивчення дисциплін еколого-педагогічного спрямування;
- стійка потреба у підвищенні рівня екологічної освіченості; переважають пізнавальні, професійні та світоглядні мотиви участі в екологічній діяльності;
- екологічні цінності займають одне з провідних місць у сукупності цінностей студента;
- активна участь у різноманітних заходах та акціях екологічного спрямування у навчальному закладі, а також студент організовує їх під час проходження педагогічної практики; сформовані уміння еколого-педагогічної діяльності, має значний досвід участі в екологічній і еколого-педагогічній діяльності; грамотно, послідовно, продумано вміє організовувати різні форми еколого-педагогічної діяльності; переважає творчий характер діяльності; сформована здатність планувати і прогнозувати еколого-педагогічну діяльність;
- студент отримує емоційне задоволення від участі в екологічній та еколого-педагогічній діяльності; проявляються захоплення роботою, активність, самостійність; сформовані вольові зусилля, особистісно-професійні якості – почуття обов'язку і відповідальності, допитливість, ініціативність, терплячість.

Отже, результатом підготовки студентів до еколого-педагогічної діяльності в ЗНЗ є готовність до такого виду діяльності. Готовність майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності розуміємо як особистісну характеристику, що включає систему знань, умінь і навичок, сформованість мотивів і цінностей, сукупність емоційно-вольових рис особистості, спрямованих на успішну організацію екологічної діяльності зі школярами. Компонентами готовності є – мотиваційний, ціннісний, змістовий, діяльнісний та емоційно-вольовий. На перспективу потребує експериментальної перевірки сформованість компонентів готовності студентів до еколого-педагогічної діяльності в школі.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. В. Теоретические основы и методика экологической подготовки учителя в системе постдипломного образования: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Алексеев С. Владимирович. – Санкт-Петербург, 1998. – 469 с.
2. Божьеволина И. М. Эколого-педагогическая подготовка студентов в условиях классического университета: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / Божьеволина Инна Михайловна. – Казань, 2002. – 230 с.
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М.: МОДЭК, 2004. – 752 с.
4. Карташова Л. И. Способы формирования познавательных интересов старшеклассников [Электронный ресурс] / Л. И. Карташова. – Режим доступа: <http://imp.rudn.ru/vestnik/2007/2007-2/5.pdf>
5. Кашлев С. С. Теория и практика обеспечения развития субъектности педагога в эколого-педагогической деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика проф. образования» / Кашлев С. С. – Москва, 2004. – 43 с.
6. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
7. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності) / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 68–72.
8. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: Книга для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
9. Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвільової діяльності учнівської молоді: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Пащенко Світлана Юріївна. – Запоріжжя, 2000. – 176 с.
10. Прибора Н. А. Підготовка майбутнього вчителя до використання хімічного експерименту в загальноосвітніх навчальних закладах: автореф. дис. ... на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (хімія)» / Прибора Н. А. – К., 2011. – 18 с.
11. Скиба М. М. Формування еколого-педагогічної компетентності як результат підготовки майбутніх учителів біології до еколого-педагогічної діяльності / М. М. Скиба // Наукові записки [збірник наукових статей] ; упор. Л. Л. Макаренко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск СХХVII (127). – С. 168–177. – (Серія педагогічні та історичні науки).
12. Тихонова А. Е. Система эколого-профессиональной готовности студентов педвуза / А. Е. Тихонова // Содержание и формы экологического образования в педвузе. Тезисы второго республиканского совещания-семинара 2–5 октября 1990 г. – Пермь: б/и, 1990. – Ч. 1. – С. 52–53.

Mariya BILYANSKA, Olga YAROSHENKO

Kyiv

THE COMPONENTS AND LEVELS OF STUDENTS' READINESS TO ORGANIZE ECOLOGO-PEDAGOGICAL ACTIVITY: THEORETICAL ASPECT

The article analyses different approaches to the concept of readiness to ecologo-pedagogical activity, specifies the concept of readiness of future biology teachers to ecologo-pedagogical activity. This readiness is distinguished as a result and a mark of training quality, which is examined during the practice of a teacher. It is determined as personal trait that includes the system of knowledge, skills and competence, motives, values, combination of emotional and willed features of the person that should be directed to organize successfully ecologo-pedagogical activity with pupils. The readiness consists of motivational, informative, efficient, willed, and emotional components. The article emphasizes three levels of readiness and criteria of their determination.

Key words: ecologo-pedagogical activity, readiness, components of readiness, future biology teachers, levels of readiness.

Мария БИЛЯНСКАЯ, Ольга ЯРОШЕНКО

г. Киев

КОМПОНЕНТЫ И УРОВНИ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье проанализированы подходы к толкованию понятия «готовность к эколого-педагогической деятельности», уточнено понятие «готовность будущих учителей биологии к эколого-педагогической деятельности». Готовность характеризуется как результат и показатель качества подготовки, которая проверяется в практической деятельности учителя. Включает систему знаний, умений и навыков, сформированность мотивов и ценностей, совокупность эмоционально-волевых качеств личности, направленных на успешную организацию экологической деятельности со школьниками. Рассматриваются мотивационный, ценностный, содержательный, деятельностный и эмоционально-волевой компоненты. Выделены уровни готовности и критерии их определения.

Ключевые слова: эколого-педагогическая деятельность, готовность, будущие учителя биологии, компоненты готовности, уровни готовности.

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2017